

Status of Nazi Plunder

(1) שו"ת ממעמקים / חלק ב' / סימן ח

שאלה: ביום א' אדר תש"ב ניתן הצו על ידי הצרורים הגרמנים הארורים שעל כל יושבי חושך וצלמות אסירי עוני וברזל, היהודים יושבי הגיטו, מוטל למסור את כל הספרים הנמצאים תחת ידם לידי הגרמנים, בין אם הם ספרי קודש כגון סדורי תפלה, תנ"ך, ש"ס וראשונים, בין אם הם ספרי חול, וכל מי שלא ימלא אחרי צו זה אחת דתו להמית. פקודה מיוחדת הוצאה למשטרה היהודית שבגיטו שהם אחראים למלוי צו זה שיושבי הגיטו יביאו את ספריהם למקום המיוחד לכך על ידי הגרמנים.

מובן מאליו שמיד התחילו היהודים להביא את ספריהם למקום האוסף המרכזי שהגרמנים יחדו, הובאו ספרי בתי הכנסיות וספרים של ספריות פרטיות שבגיטו וביניהן הספריה הגדולה שהיתה שייכת לרבן של כל בני הגולה מרן הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל רבה של קובנה, בין הספרים הללו היו הרבה ספרים יקרי הערך והמציאות שלא יסולא ערכם בפז ובפרט בספרייתו של הגאון ר' יצחק אלחנן זצ"ל.

והנה אחד מפקידי המשטרה היהודית שבגיטו מר יצחק גרינברג הי"ד כשראה שהצר הצורך פורש ידו על כל מחמדינו, ספרי הקדוש, נדבה רוחו לסכן את עצמו ולחרף את נפשו למות, הוא בירר את ספרי יקרי המציאות והניחם בתיבה, וחפר בחשאי בור עמוק, קבר את התיבה בבור וכיסה אותה בעפר, למען הציל הספרים היקרים הללו בחושבו, שאולי ירחם ה' על שאירת עמו בצר להם וממצוקותיהם יושיעם ויצילם, ואז יוציאו שארית הפליטה את שפוני טמוני חול אלו, ספרי הקודש הללו שהוא הטמין באדמה וקבר בבור הזה.

וכך היה, כשהוצאו יושבי הגיטו מחושך וצלמות ומוסרותיהם נותקו לאחר שנפשם התמוגגה ברעה, הם התחילו לחפור בין חומות הגיטו לחפש את רכושם שהצליחו להטמין באדמה ולהעלימו מעין הרשעים הגרמנים, והנה אחד מהחופרים מצא את תיבת הספרים הטמונה באדמה ושמח עליה כמוצא שלל רב, כי הבין להעריך את ערך הספרים הללו שמחירם רב הוא, וחשב שהוא זכה בהם כזוכה מן ההפקר.

והנה כשהשמועה על דבר מציאת תיבת הספרים עשתה לה כנפים באו הנצולים לראות אותם ולהשביע בהם את עיניהם, והנה אחד מהנצולים הכיר את שלו, הוא מצא בין הספרים הללו מספר ספרים שהיו שייכים לו שהיו חתומים בחתימת ידו וחתימת אביו ואביו אביו, מאחר שהספרים יקרי המציאות הללו עברו לו בירושה מאבותיו, ובראותו את הדבר התחיל לדרוש מהאיש המוצא שיחזיר לו את רכושו, הספרים הללו השייכים לו, והאיש המוצא טען שיש לו דין על הספרים הללו כדין זוכה מן ההפקר וכדין מציל מזוטו של ים, ונשאלתי על ידי שני בעלי הדין הללו שאחווה להם את דעתי - דעת תורה, בענין זה.

2) תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף כב עמוד ב

תא שמע, דאמר רבי יוחנן משום רבי ישמעאל בן יהוצדק: מנין לאבידה ששטפה נהר שהיא מותרת - דכתיב (דברים כ"ב) וכן תעשה לחמורו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבידת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה מי שאבודה הימנו ומצויה אצל כל אדם, יצאתה זו שאבודה ממנו, ואינה מצויה אצל כל אדם.

3) תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף כד עמוד א

וכן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר: המציל מן הארי ומן הדוב ומן הנמר ומן הברדלס, ומן זוטו של ים ומשלוליתו של נהר, המוצא בסרטיא ופלטיא גדולה, ובכל מקום שהרבים מצויין שם - הרי אלו שלו, מפני שהבעלים מתיאשין מהן.

4) חידושי הריטב"א מסכת בבא מציעא דף כד עמוד א

מפני שהבעלים מתיאשים מהם. פי' בתוספות דאסרטיא ופלטיא ומקומות שהרבים מצויים שם קאי בלחוד, דאילו זוטו של ים ושלוליתו של נהר אפי' הוא צווח שלא נתיאש אינו חייב להחזיר כיון שאבודה ממנו ומכל אדם, ואין צורך אלא לעולם אכולה מתניתין קאי דזוטו של ים ושלוליתו של נהר להכי שרייה רחמנא משום דאיכא יאוש בעלים ומשם למדו בירושלמי דיאוש קונה במציאה, ומיהו אע"ג דצווח דלא מייאש אין בכך כלום דשקורי משקר או בטלה דעתו אצל כל אדם ומשו"ה נעשה כצווח על ספינתו שטבעה בים ואין בדבריו כלום.

5 רמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק יא הלכה י

המוצא אבידה בזוטו של ים ובשלוליתו של נהר שאינו פוסק אע"פ שיש בה סימן הרי זו של מוצאה שנ' (דברים כ"ב ג') אשר תאבד ממנו ומצאתה, מי שאבדה ממנו ומצויה אצל כל אדם יצאת זו שאבדה ממנו ומכל אדם שזה ודאי נתיאש ממנה.

6 שולחן ערוך חושן משפט סימן רנט סעיף ז

המציל מהארי והדוב וזוטו של ים (פ"י לשון ים החוזר לאחוריו עשרה או ט"ו פרסאות ושוטף כל מה שמוצא בדרך חזרתו וכן עושה בכל יום) ושלוליתו של נהר (פ"י כשהנהר גדל ויוצא על גדותיו ופושט, רש"י), הרי אלו שלו אפילו הבעל עומד וצווח. הגה: מ"מ טוב וישר להחזיר, כמו שנתבאר סעיף ה'. ואע"ג דמדינא אין חייבין להחזיר באבידות אלו, אם גזר המלך או ב"ד חייב להחזיר מכח דינא דמלכותא או הפקר ב"ד הפקר. ולכן פסקו ז"ל בספניה שטבעה בים, שגזר המושל גם הקהלות שכל מי שקונה מן העובדי כוכבים שהוציאו מן האבידה ההיא שיחזיר לבעלי, שצריכין להשיב, ואין לו מן הבעלים אלא מה שנתן (מרדכי ריש פרק אלו מציאות).

7 תוספות מסכת בבא קמא דף קיד עמוד ב

המכיר כליו וספריו ביד אחר כו' - לפני יאוש איירי כדפירש הקונטרס דאי לאחר יאוש דאיכא יאוש ושינוי רשות לא היה מתחייב להחזיר ונראה דבספרים הוי לעולם לפני יאוש שאין רגילות להתייאש מספרים ולא מיבעיא מגנבים עובדי כוכבים דלא מייאש אפי' מכלים כיון דדייני בגיורתא כדאמר לעיל אלא אפי' בגנב ישראל אין רגילות להתייאש מספרים דסוף יבאו ליד ישראל דאין גנבים מוכרין אותן רק לישראל ולסוף חוזרין לבעלים

8 שו"ת חלקת יעקב חו"מ סימן כא

נשאלתי בשנות המלחמה העולמית בארץ הדמים ארץ סלאוואקיי שמלכות הרשעה בשם שדדו חמסו וגזלו את כל היהודים והובלו שודד לגולה למרחקים, ויש תחת ידם כעת הרבה אלפים ספרים וכתבי הקודש והם רוצים למכרם אום מותר ליקח אותם.

א) מופלג אחד רצה לאסור ליקח אותן מהא דמבואר ברמ"א ס' רל"ו סע' ח' דבספרים לא שייך יאוש כיון דאין מוכרין אותן רק לישראל - אבל לא דק כלל, חדא דשם מייירי רק לענין דצריך להחזיר לו הספרים משום דלא מייאש מהם, אבל הדמים שנתן הלווקח צריך בעל הספרים להחזיר לו כמו במקרקע דודאי לא מייאשו וכל השקלא וטריא רק אם צריך להחזיר לו הדמים ואנן פסקינן שם כשיטת התוס' ורא"ש ב"ק נ"ח א' ודלא כרש"י, וכל זמן שלא נתן לו הדמים חזרה ודאי דמותר ללווקח להשתמש בשדה, כשאומר להציל נתכוונתי יעו"ש היטב...

ב) ועוד נראה בני"ד אפשר דאין צריך אף להחזיר הספרים לבעלים ואף כשרוצים הבעלים ליתן לו חזרה המעות ודינם כשאר מטלטלין דשייכי בהו יאוש, דבאמת כדברי הרמ"א הנ"ל מבואר גם בתוס' ב"ק קי"ד ב' ד"ה המכיר וז"ל בספרים אין רגילות להתייאש דסוף יבאו לידי ישראל דאין גנבים מוכרים רק לישראל ולסוף חוזרין לבעלים וכו' עי"ש וכן ברמ"א בקצרה לענין אבידה בסי' רנ"ט ס"ג דבספרים לא מייאש מיניהו אף ברובא עכו"ם, וא"כ בני"ד לדאבון גדול בעוה"ר כאשר שמענו שהבעלים הלכו שודד לגולה בעירום וחוסר כל, השם ירחם, ולית דין ולית דיין רק משפט מעוקל לגבי האומללים הללו ויודעים אנו מה נעשו בספרים בשארי ארצות הדמים שנשרפו לעין כל ובבזיון גדול, ובאופן זה ודאי הבעלים מייאשו, ודמי ממש לשטף נהר חמורו ואין יכול להציל דמבואר בב"ק קט"ו ב' דיכול לומר מהפקירא זכינא ובקט"ז שם שירא שהיתה הולכת בדרך הציל לעצמו דבדברים שהולכין לאבוד דינם כהפקר, וכן מבואר בתוספות כתובות ק"ח א' סוד"ה חנו, ובר"ן לשבת ק"כ ד"ה חשבון וז"ל הרי הוא מופקר לכל כמו מציל מזוטו של ים, וגמ' מפורשת בב"מ כ"ב דין דמציל מזוטו של ים, ונפסק בשו"ע רנ"ט ס"ז, רק ברמ"א שם דלפנים משורת הדין יש להחזיר, וני"ד דומה ממש לזה.

אכן כמדומה שרבני פולין בשעתם הוציאו כרוז או חרם שלא לקנות ספרים מארץ הדמים בשעתו, וצריכים להתיישב אי חל זה גם כעת, אבל עפ"י דין ודאי אין שום פקפוק.

9 תלמוד בבלי מסכת סוכה דף ל עמוד ב

Status of Nazi Plunder

קרקע אינה נגזלת

10) רש"י מסכת סוכה דף ל עמוד ב

וקרקע אינה נגזלת - כלומר: אינה קנויה לגזלן בשום יאוש, דלעולם בחזקת בעליה היא, דמקראי נפקא לן בהגוזל בתרא (בבא קמא קיז, ב) בניזקין...

11) תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לח עמוד א

אמר רב פפא: עמון ומואב טהרו בסיחון. אשכחן עובד כוכבים עובד כוכבים, עובד כוכבים ישראל מנלן? דכתיב: (במדבר כ"א) וישב ממנו שבי.

12) רש"י מסכת גיטין דף לח עמוד א

טהרו בסיחון - דכתיב (דברים ב) אל תצר את מואב וכן בני עמון אל תצורם (שם /דברים ב') וכתוב (במדבר כא) כי חשבון עיר סיחון וגו' אלמא טהר מואב בסיחון ובני עמון אשכחן ביפתח (שופטים יא) שאמרו לו מלאכי בני עמון כי לקח ישראל את ארצי בעלותו ממצרים מארנון ועד היבוק ואשכחן כשכבשו את ארץ סיחון ויירש את ארצו מארנון עד יבוק וגו' אלמא מבני עמון כבשה והדור ישראל וכבשו מיניה וטהרה להם על ידו אלמא קנייה בחזקה. עובד כוכבים מישראל מנלן - כגון עבד זה דשייך במצות. וישב ממנו שבי - מדקרי ליה שבי דידיה ש"מ קנייה בחזקה.

13) שו"ת ממעמקים / חלק ב' / סימן ח

אלא אפילו נימא שאת הספרים הללו שבגיטו קובנא התכוונו הגרמנים רק לעשות מהם נייר ולא לשלוחם לספריה של רוזנברג ימ"ש, הרי העלינו לעיל שהיהודים התיאשו מהם אפילו לשיטת התוס' דבספרים לא מהני יאוש, ובודאי שהיאוש מכל ערכם והאיש המוצא הרי ג"כ התכוון לזכות בכל ערכם, לכן נראה לומר מכל הנ"ל שהספרים הללו שייכים הם לאיש החופר שהוציא אותם מתוך האדמה, וה' יצילנו משגיאות.

14) הפרדס / שנה כ"ה חוברת ג' / עמוד 5 - 8, הרב מרדכי פנחס טייץ, עליזאבט, נדז"ש, סימן כ"ד

כאשר נצחו האומות המאוחדות את אשכנז מצאו שם הרבה ספרים, ספרי קדש וספרי חול, ששללו החיילים מהיהודים בארצות שונות שכבשו תחת ידיהם.

הממשלה הצבאית מסרה חלק מהספרים להדזשוינט, והדזשוינט הביא אותם לארה"ב וחלקם בין הישיבות דפה. גם ישיבתנו בעליזאבט קבלה חלק מהספרים ומדי עברי עליהם, מצאתי ביניהם כאלה שהי' שייכים לבתי כנסיות, וגם השייכים ליחידים שנשארו הם או יורשיהם בחיים, ועלתה על דעתי לחשוב אם יש איזה חיוב מדינא להשיב את הספרים לבעליהם, וגם אם מותר להשתמש בהם עד ההשבה...

והנה כל זה הוא מדינא, אבל לדידן הרי כבר הכריע הרמ"א בחו"מ סי' רנ"ט ס"ק ז', ובסי' רס"ד סע"ק ה' דאפילו בזוטו של ים ובדליקה חייבין להחזיר. ועיין בש"ך סי' רנ"ט בשם הראב"י דכופין ע"ז ולפי"ז בודאי אין לעכב את הספרים, והחובה על כל מי שיש תחת ידו ספרים כאלו להשיב לבעליהם או ליורשיהם.

ולענין אם רשאי להשתמש בספרים אלו עד ההשבה, נראה לפענ"ד דמותר. דהא דכופין להחזיר הוא מטעם ועשית הישר והטוב, ואם הקונה הוא עני והבעלים עשירים, באבידה כעין זה, פסק הרמ"א דפטור מהשבה. ועיין קצוה"ח סי' שנ"ו, ובאבני מלואים סי' כ"ח שפירש דחכמים לא הפקיעו את קנינו אלא שחייבו אותו להחזיר, ומשו"ה בקידושין כיון שע"ז תבטל הקדושין, אפילו אם הקונה עשיר קנה וחלו הקידושין וכמו"כ הכא, שהקונה מקיים מצוה בלמודו, מדינא הוא שלו דיכול לומר קים לי, וכנ"ל, אף שחייב להשיב משום ועשית הישר והטוב, וגם בי"ד כופין ע"ז, מ"מ כל זמן שלא באו הבעלים

יש לו רשות ללמוד בהם.

15) שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן סט

ב וע"ד מה שהאריך כת"ה בתשובה שני' ששלח העתקתו, בענין הכת"י מג"א שנמצא אחרי המלחמה הנוראה, והמוצא את הכת"י אינו רוצה להחזירה ליורשים, בטענה דהוי כאבידה ששטפה נהר והוי דידי,

והנה ראיתי בתשו' אמרי יושר שם שנשאל אחרי מלחמה העולמית הראשונה שאז היל' רק מלחמה רגילה בין המדינות ולא כגזירת היטלער ימ"ש, אך היו בין אנשי חיל רוסים רשעים ששללו שלל ואף ספרים, וקנו מהם, כי רצו לחתכם לחתיכות דקות ולעשות מהם נייר, ונסתפק השואל אם הוי כמציל מזוטו של ים דהוי אבוד מכל אדם, ומשורת הדין הוי של הקונים, ע"ז כתב הגאון האמרי יושר שם, דלא מצינו אבוד מכל אדם רק במציל מזוטו של ים, דכבר הוי אבוד, אבל כמו בנד"ד שהחיל רצו לחתכם כיון שעדיין לא עשו, ל"ד לזוטו של ים, ודן רק אף דל"ה כזוטו של ים, מ"מ אפשר לדון דהוי יאוש, דכאשר חמסו הרוסים הספרים יאשו הבעלים עיי"ש, אמנם נדון דידן גרע הרבה יותר דלא הוי פחות מגייס הנ"ל, דהוי כאבוד מכל אדם כמו בנפל לים, וגם נראה דבנד"ד אין לחלק בין ספרים לשאר חפצים, דדן שם בת' אמרי יושר, וכן ראיתי בת' משמיע שלו' שבעת גזירת הבאלשעוויקען ברוסלנד /הבולשביקים ברוסיה/ סגרו כמה בתי כנסיות, שדימה שם למציל מן הגייס הנ"ל, ורק דן מטעם הגירסא בברייתא וטרפה, ולא נטרפה, וגם לחלק בין ספרים לשאר חפצים, והנה בדבר הגירסא בברייתא כתבנו לעיל, ונראה דגם בנוגע לספרים, נראה דל"ש מש"כ במרדכי והובא ברמ"א (חו"מ סי' רל"א סעי' ח) דבספרים לא מיחשו, דידיעין דאין מוכרין רק לישראל עיי"ש, דבעניניו דנתיאשו אפילו מהחיים כש"כ מהספרים ר"ל.

אמנם אף במציל מזוטו של ים וכו', כתב הרמ"א /חו"מ/ (בסי' רל"ט סעי' ז') דטוב וישר להחזיר, ובש"ך הביא מהמרדכי בשם ראבי"ו וכ"מ בראב"ן דכייפינן להחזיר אם הוא עשיר עיי"ש, ובודאי צריך להחזיר לו מה שנתן בעדו, ועי' פת"ש שם (סק"ג) בשם הבית אפרים, ושם פת"ש (סי' רס"ד סק"ז) בשם עטרת צבי, וציין לזה בפת"ש (סי' קפ"א) שם, ואם היל' איזה טירחא להמציל, צריך ליתן לו גם שכר טירחא, אבל צ"ע אם שייך בזה גם דין ירושה להחזיר להיורשים, כיון דל"ה רק מדה טובה, וגם אם על המאורעות כמו בעניניו תקנו ובספק תקנה מעמידין על הדין ועי' בתשו' תשב"ץ (ח"ב סי' קנ"ו וקנ"ז) מה שיש ללמוד משם לנד"ד עיי"ש, ובתשו' מב"ב (סי' תתר"ט) כל הנ"ל כתבתי לא למעשה רק להעיר לעיין. והנני בזה ידידו דושת"ה כל הימים וחותרם בכל חותמי ברכות יצחק יעקב ווייס.

16) שו"ת שרידי אש חלק א סימן קמו

ועל דבר שאלתו אם יש לחשוב את הספרים שהציל מאוצר הספרים של ביה"מ כמציל מזוטו של ים - לפי"ד אין לכת"ר להשתמש בהיתור זה. מלבד מה שהרמ"א בחו"מ סי' רנ"ט סעי' ז' כתב: "טוב וישר להחזיר, וכך אם גזר המלך או בית דין חייב להחזיר" וברור שכת"ר לא נתכוין בשעת ההצלה לזכות בספרים לעצמו ובודאי חשב אז לשומרם ולהחזירם אחרי עבור הזעם וא"כ קבל ע"ע לשומרם בשביל ביה"מ.

מלבד הנ"ל מסופקני אם יש לדמות לזוטו של ים, מכיון שידוע כי הרשעים ימ"ש לקחו כל הספרים מהביבלאטיקאות [ספריות] והניחום במקומות משומרים (גם הביבלוטיקה שלנו נשארה בשלימותה והיא מונחת בפראג, כידוע) ולא פסה התקוה מלבנו כי הרשעה כולה כעשן תכלה ותעבור ממשלת זדון - ועי' בחו"מ סי' רל"ו סעי' ח' ברמ"א דבספרים לא הוי יאוש. עיי"ש בבאורי הגר"א ובפ"ת. ועי' בשו"ת אמרי יושר ח"ב סי' נ"ט, שנשאל על כגון זה אחרי מלחמת העולם הראשונה והעלה ג"כ שמחויב להחזיר. ואמנם, זה עתה ראיתי בירחון המאור היו"ל בניו יורק (חוברת ה' שנה ו') מאת רב אחד, שהעלה שלא צריך להחזיר ספרים שנצלו מן השמד יעו"ש. והנה מלבד שדבריו אינם נכונים לדינא - בנידון דידן לא הפקירו הבעלים מעולם, כמשכ"ל.

וע"ד אם מותר להשתמש בספרים אלו עד שיעלה בידו לקנות ספרים חדשים - לפ"ד יש להתיר, לפי שמנהלי הספריה של בית מדרשנו בודאי שהיו משאילים לו, ומכש"כ לכת"ר שסיכן את נפשו להציל את הספרים, בודאי ובודאי שהיו משאילים לו לזמן ארוך. ועי' באמרי יושר הנ"ל, שהתיר ג"כ בכה"ג. ואף שיש לפקפק על ראיתו מיו"ד סי' רפ"א, כמבואר למעין, מ"מ דעתי נוטה להתיר מטעם הנ"ל.